

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.2.51>**Т. А. Волянюк**аспірантка кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ І КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розкривається образ держави як соціально-психологічний феномен, що є результатом відображення сутнісних характеристик держави, принципів та особливостей її функціонування в масовій політичній свідомості, вираженим у вигляді динамічної системи цінностей, уявлень, установок, очікувань, оцінок, детермінованих сукупністю екзогенно-ендогенних факторів. Автором обґрунтовується теза про те, що визначальними у формуванні образу держави є рівень та особливості політичної свідомості та культури населення та/або громадян поряд з їх потребами та сподіваннями. При цьому політична свідомість визначається як сприйняття суб'єктом тієї частини реальності, яка пов'язана з політикою. Звертається увага на роль групової, спеціалізованої та масової політичної свідомості у формуванні образу держави.

Висловлюється твердження, що покликана поширювати та пропагувати образ держави політична ідеологія. Реальна «вага» політичної ідеології залежить від ступеня її впливу на суспільну свідомість, що здійснюється за допомогою реалізації своїх основних функцій: орієнтаційної, мобілізаційної, інтегральної, амортизаційної, а також вираження і захисту інтересів певної соціальної групи.

Відзначається роль ментальності української нації у формуванні образу держави. На основі наукових праць виділяються наступні її риси: інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності; кордоцентричність; перевага емоційно-чуттєвого над волею та інтелектом, перевага морального буття над інтелектуальним у відношенні до екзистенціального значення; анархічний індивідуалізм та меншоварість.

Досліджуючи вплив національної ідеї як загальнонаціональної мрії, що мобілізує всі складові нації для руху в майбутнє, робиться висновок, що образ української держави як породження української національної ідеї еволюціонував від «слов'янської федерації» через «здобуття» та «відновлення» української незалежності до ліквідації російської імперії як джерела «зла» та всіх негараздів, з нею пов'язаних.

На підставі аналізу реалій сьогодення окреслюються чинники, які, на думку автора, формуватимуть образ майбутньої України.

Ключові слова: образ держави, формування образу, політична свідомість, масова свідомість, політична культура, національна ідея, ментальність нації.

Постановка проблеми. Останнім часом у вітчизняній науці спостерігається підвищення інтересу до вивчення поняття образу держави. Це викликано рядом факторів, серед яких прагнення України стати повноправним членом Європейського Союзу та НАТО. У контексті цих інтеграційних процесів велика увага зосереджена на формуванні позитивного іміджу нашої країни як суб'єкта міжнародних відносин у тому числі серед держав-партнерів.

Разом з тим добробут будь-якої держави залежить однаковою мірою як від

міжнародного її іміджу, так і внутрішнього, пов'язаного з позитивним враженням про свою країну серед людей, які проживають на її території та/або є її громадянами.

Уявлення населення про державу визначальним чином впливає на поведінку громадян, ставлення до влади, виконання своїх обов'язків, участь в економічному, політичному та соціальному житті країни.

Враховуючи зазначене, образ держави неможливо визначити поза межами політичної свідомості та політичної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політична свідомість та культура були предметом дослідження таких нау-

ковців як О. Кулеба, М. Морарь, О. Рудакевич, Ю. Шайгородський, Н. Єфтені, Н. Новікова, Є. Ткачук.

Досліджуючи політичну культуру та свідомість, автори неодноразово звертали увагу на їх значення у політичному житті країни (розвитку демократичного політичного режиму в Україні), а також у формуванні іміджу окремих інститутів політичного життя суспільства (політичних партій, рухів, політичних лідерів, тощо).

Разом з тим у вітчизняній літературі відсутні наукові дослідження взаємозв'язку та впливу політичної культури та свідомості та формування образу сучасної української держави.

Враховуючи зазначене, **метою статті** є дослідження політичної свідомості та культури як чинників формування образу сучасної української держави.

Виклад основного матеріалу.

Системний аналіз запропонованих у сучасній науці визначень образу держави дозволив нам запропонувати його як соціально-психологічний феномен, що є результатом відображення сутнісних характеристик держави, принципів та особливостей її функціонування в масовій політичній свідомості, вираженим у вигляді динамічної системи цінностей, уявлень, установок, очікувань, оцінок, детермінованих сукупністю екзогенно-ендогенних факторів.

Як зазначає О.В. Кулеба, образ держави (політичний імідж) в певній мірі являється відображенням потреб масової свідомості. Вона формує ідеальний образ. На процес функціонування людської свідомості завжди впливає емоційно-ціннісні компоненти психіки, які надають значного об'єктивного забарвлення тому, яким бачиться і розуміється світ [1].

Враховуючи зазначене, вважаємо, що визначальними у формуванні образу держави є рівень та особливості політичної свідомості та культури населення та/або громадян поряд з їх потребами та сподіваннями.

У науковій літературі політична свідомість суспільства розглядається як:

– опосередковане відображення політичного буття, суттю якого є проблеми влади, формування, розвиток і задово-

лення інтересів та потреб політичних суб'єктів;

– невід'ємний елемент політичної діяльності, оскільки її витoki криються у сфері політичних відносин – об'єктивних людських контактах і стосунках, що виникають водночас з проблемою використання політичної, державної влади в суспільстві [2, с. 225];

– сукупність політичних уявлень, знань, оцінок учасників політичного процесу, в яких відображені їхні політичні потреби, інтереси і цінності [3, с. 67].

У гносеологічному відношенні виділяють такі основні рівні політичної свідомості, які розрізняються глибиною відображення суті і закономірностей політики: емпіричний і теоретичний; буденний і науковий; соціально-психологічний та ідеологічний.

У сучасній політології широко використовують такі поняття, як групова, спеціалізована та масова політична свідомість. У груповій політичній свідомості відбивається неоднорідність класових, національних та інших великих людських спільнот.

Носіями спеціалізованої свідомості виступають політичні партії, організації. Вони фіксують необхідність цілеспрямованого формування та розвитку масової свідомості у відповідному напрямі.

Суттєвою для політики є також масова свідомість. Вона покликана до життя процесом зростання маси людей, які беруть участь в історичних діях, примноженням та ускладненням політичних зав'язків. За своїм змістом масова свідомість становить сукупність ідей, уявлень, у тому числі ілюзорних почуттів, настроїв, що відображають всі сторони життя суспільства, доступні масам і здатні викликати в них інтерес.

З огляду на зазначене, основними властивостями образу держави як об'єкта політичної свідомості можна визначити наступні:

– образ держави є досить спрощеним утворенням у порівнянні з реальним політичним об'єктом та інститутом, відображенням якого він є;

– образ держави як феномен політичної свідомості підкреслює перш за все унікальність і специфічність нашої країни, і

лише у другу чергу її спільні з іншими державами риси та характеристики;

– образ держави є згорнутим, закодованим повідомленням; значний змістовий обсяг інформації, виражений через образ, зводиться до обмеженого набору символів і розкривається через ідеологеми (схеми) політичної свідомості;

– образ держави конкретний, рухливий, мінливий; він постійно адаптується до розвитку соціально-політичної ситуації, коригується основними викликами сучасності та загрозами національним інтересам;

– образ держави, з одного боку, «ідеалізує» об'єкт, наділяючи його додатковими політичними та соціальними рисами відповідно до очікувань аудиторії, а також перебільшуючи вигідні риси, з іншого – «демонізує» даний політичний інститут, приписуючи найчастіше не властиві йому негативні характеристики;

– образ держави живе за власними законами відповідно до особливостей та орієнтацій політичної свідомості громадян та політичної культури суспільства;

– образ держави займає в політичній свідомості проміжну ланку між реальним відображенням фактичної діяльності даного інституту та бажаним, нормативним уявленням про його суспільну місію;

– образ держави багато в чому є продуктом «колективної творчості мас». Різні соціальні групи, політичні партії, засоби масової інформації беруть більшою чи меншою мірою «співучасть» у його формуванні.

Важливим чинником формування образу держави є політична культура як сукупність цінностей, орієнтацій, настанов і ставлень, забезпечених знаннями та уявленнями про політику, політичну систему, політичні процеси та явища [4, с. 320].

Традиційні політичні інститути необхідно розглядати як вищий рівень буття національної політичної культури, елементами якої є: суб'єкт та носій політичної культури (нація), культурні форми (елементи культури), об'єкти політику-культурної детермінації (серед яких і сама нація), допоміжні засоби (інфраструктура) політичної культури нації. Зазначені елементи утворюють окремі змістовні рівні:

1) політична ментальність; 2) соціально-політична онтологія; 3) політичні цінності та ідеали; 4) політичні орієнтації та установки; 5) політичні норми, традиції, міфи, стереотипи, символи, національна ідея, тощо [5, с. 132].

Окремої уваги заслуговує вплив таких елементів політичної культури на формування образу держави, як політична ідеологія та менталітет українського народу на формування образу держави.

М.В. Морарь визначає ідеологію як систему поглядів та ідей, в яких відображається ставлення до дійсності через призму політичних цінностей та інтересів тих чи інших соціальних верств та спільнот [6, с. 24-25].

Політична ідеологія покликана формувати, поширювати та пропагувати образ держави. Реальна «вага» політичної ідеології залежить від ступеня її впливу на суспільну свідомість, що здійснюється за допомогою реалізації своїх основних функцій.

Орієнтаційна – виражається в тому, що, включаючи в себе основні уявлення про державу, ідеологія задає систему сенсів і орієнтацій людської діяльності;

Мобілізаційна – пропонуючи певний суспільний ідеал держави, політична ідеологія виступає в якості безпосередніх мотивів політичної діяльності, ніж сприяє приведенню в активний стан сил, засобів, ресурсів і внутрішніх резервів, спрямованих на досягнення цього ідеалу;

Інтеграційна – наділяючи сенсом політичну дію в межах пропонованого образу, політична ідеологія задає йому таку значимість, яка за своїми масштабами перевершує будь-який індивідуальний або груповий інтерес. Політична ідеологія, піднімаючись над приватними інтересами, тим самим виступає інтегруючим фактором;

Амортизаційна – будучи способом інтерпретації політичної дійсності, політична ідеологія сприяє ослабленню соціальної напруженості в ситуації, коли виникає невідповідність між потребами суспільства, групи, індивіда і реальними можливостями їх задоволення. Пропонований ідеологією образ держави виступає як надихаючий, що дозволяють індивіду чи групі осіб знаходити в собі сили після

невдач знову прагнути до активних дій щодо його практичного втілення;

Функція вираження і захисту інтересів певної соціальної групи. Її суть полягає в тому, що політична ідеологія, як правило, виникає на базі інтересів будь-якої соціальної групи і покликана представляти ці інтереси як загальні [7, с. 108-109].

У вітчизняній та зарубіжній літературі неодноразово наголошувалося на ролі ментальних особливостей нації у формуванні образу держави.

Під менталітетом розуміють особливий стиль світосприйняття – стиль мислення і поведінки, властивий тільки певному етносу. Саме ментальність мислення і стереотип поведінки відрізняли один етнос від іншого. Менталітет дає можливість відкрити «таємницю національності», що полягає насамперед у манері розуміти речі [8, с. 31].

У літературі виділяють наступні риси української ментальності, які впливають на формування образу держави:

- інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в зосередженості особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;

- кордоцентричність, що проявляється в сентименталізмі, чутливості, емпатії, любові до природи, в пісенному фольклорі, яскравій обрядовості, естетизмі народного життя, культуротворчості;

- перевага емоційно-чуттєвого над волею та інтелектом, перевага морального буття над інтелектуальним у відношенні до екзистенціального значення;

- анархічний індивідуалізм, що виявляється в різних формах відцентрового, партикулярного прагнення до особистісної свободи;

- меншовартість – певний тип самооцінки, пов'язаний з визначенням недостатності своїх національних особливостей у порівнянні з іншими народами та націями або внаслідок браку внутрішніх національних якостей, які виникли в результаті зовнішніх обставин [9, с. 89].

Необхідно погодитися з думкою Д. Чижевського про те, що безумовною рисою психічного укладу українця є емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та

ліризм, індивідуалізм та стремління до свободи [10, с. 19].

Розглядаючи менталітет населення України та його вплив на формування образу держави, необхідно враховувати географічне розташування України між Східною та Західною частиною Євразійського континенту і, передусім, багатовіковий період її бездержавного існування та розчленованість народу. Це супроводжується істотними впливами з боку російського, польського, угорського та інших народів, їхньої культури, зокрема політичної, суспільної психології, традицій, світосприйняття тощо на уявлення про державність та її інститути. Незважаючи на вказану обставину, менталітет українців зберігає свої основні характерологічні риси і, всупереч зовнішнім впливам, характеризується як менталітет західного типу. Як наслідок українцям ментально ближчим за духом є образ держави західноєвропейського зразка.

На це, зокрема, звертав увагу М. Грушевський. Він зазначав, що «в порівнянні з народом великоруським український являється народом західної культури – одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури і свого духу народом західним» [11, с. 13].

На формування у політичній свідомості цілісного образу держави значною мірою впливає загальний вектор розвитку соціально-політичних інститутів суспільства, а також політичний та економічний вибір, зроблений керівництвом країни. Система політичних цінностей, виражених у державному курсі, становить загальний зміст національно-державної ідеї.

В умовах, коли народ країни об'єднаний спільними національними цінностями, національною ідеєю, образ держави характеризується єдністю, повнотою та цілісністю.

Сучасне українське суспільство – це складне перехідне суспільство, котре потребує системи базових вартостей, чітко окреслених економічних і соціокультурних орієнтацій. Тому надзвичайно важливою проблемою постає соціокультурна ідентифікація України, тобто усвідомлення своєї тотожності з певною культурною моделлю

на основі національної ідеї [12, с. 364].

Поняття „українська ідея” першим запропонував П. Куліш. Він вкладав у нього усвідомлення, розуміння людиною належності до свого народу, його культури і віри [13, с. 155].

Національна ідея – це певне надзавдання, що його потрібно реалізувати. Це загальнонаціональна мрія, що мобілізує всі складові нації для руху в майбутнє. Вона не може бути й ніколи не була вічною, адже у процесі свого розвитку нація долає нові вершини, реалізуючи окремі національні ідеї.

Образ української держави як породження української національної ідеї еволюціонував від «слов'янської федерації» через «здобуття» та «відновлення» української незалежності до ліквідації російської імперії як джерела «зла» та всіх негараздів, з нею пов'язаних.

Кінцевий образ української держави як мету сучасної національної ідеї сформулював ще в 1950 році Степан Бандера у праці «Українська національна революція, а не тільки протирежимний резистанс»: «...боротьба не припиниться аж до повного зреалізування нашої мети, якою є цілковитий розрив між Україною і Москвою, відбудова Самостійної Соборної Української Держави, розвалення СРСР і побудова самостійних, національних держав у підсоветській Європі й Азії, повний розгром російського імперіялізму та створення навколо Росії, замкненої в її власних кордонах, такої системи держав, щоб вона не могла більш виступати з імперіялістичною агресією» [14].

З огляду на реалії сьогодення образ майбутньої України залежатиме від таких чинників: 1) якою буде перемога України; 2) рівень економічних, демографічних та психологічних втрат; 3) повернення контролю над усіма територіями в межах кордону 1991 року чи їх частиною; 4) строки прийняття України в ЄС та НАТО, підписання договорів про гарантії безпеки та територіальної цілісності, вирішення питання про повернення наданої Україні військової допомоги, міжнародна участь у відбудові нашої держави.

Загрози та виклики у вигляді військової агресії, тимчасової окупації території,

розвідувально-підривної та диверсійної діяльності та інформаційно-психологічної війни, з якими зіткнулась Україна на сучасному етапі її розвитку, ставлять перед нашою державою першочергові стратегічні завдання із забезпечення національної безпеки, відновлення територіальної цілісності, консолідації нації, формування загальнонаціональної ідентичності, єдності усіх громадян України, реінтеграції тимчасово окупованих територій після їх звільнення [15, с. 308-313].

Вирішення окреслених завдань є життєво важливою потребою нашого суспільства, національними інтересами українського народу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, образ держави є ідеальною формою відображення в політичній свідомості населення діяльності державних інститутів влади у різних сферах внутрішнього та міжнародного життя, обумовлену менталітетом суспільства, національно-державною ідеєю, політичною свідомістю та культурою, а також національними інтересами.

Образ держави можна розглядати як узагальнене відображення внутрішньої та зовнішньої політики держави, що виявляється у реальній соціальній, економічній, культурній та іншій дійсності, втілене у форму конкретного соціально-політичного феномена. Подібними феноменами виступають образи центральної та місцевої влади, державного устрою, лідерів країни, державних інститутів. Образ держави знаходить свій вияв щодо різних груп суспільства до влади та її інститутів, у довірі до проведеної соціальної та економічної політики, у розвиненості громадянських та патріотичних почуттів, у готовності служити своїй державі та виконувати перед нею свій обов'язок. Образ держави у політичній свідомості є певною точкою кристалізації громадянськості і патріотизму та важливим політичним феноменом у розвитку політичних уявлень населення.

Список використаних джерел:

1. Кулеба О.В. Процес формування позитивного іміджу політичного лідера. Державне управління: удосконалення та розвиток № 11, 2010. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=218>.
2. Ткачук В. Інформаційний вплив на полі-

- тичну свідомість в умовах глобалізації. Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2011. № 1. С. 224-229.
3. Єфтені Н.М. Особливості формування політичної свідомості. Політична культура та ідеологія. 2019. № 4. С. 66-70., с. 67. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7684>.
 4. Шайгородський Ю.Ж. Політична культура як чинник розвитку демократичного політичного режиму в Україні. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 304-351.
 5. Рудакевич О. Імперативи національної політичної культури. Політичний менеджмент. 2010. № 5. С. 128-136.
 6. Морарь М.В. Ідеологія в діяльності політичних партій: теорія та практика. Регіональні студії. 2019. № 16. С. 24-28.
 7. Новак О. Політична ідеологія: поняття, характеристика, функції. Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи. 2017. № 7. С. 106-109.
 8. Новікова Н.Є. Менталітет як детермінанта формування політичної культури в Україні. Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2015. Т. 173. С. 30-34.
 9. Рудакевич О. М. Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2010. 456 с.
 10. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К.: Вид-во Орія при УКСП Кобза, 1992. 230 с.
 11. Грушевський М. На порозі нової України. К.: Українське Історичне Товариство, 1918. 278 с.
 12. Медвідь Ф. Взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України. Вісник УАДУ. 2003. №1. С. 363-368.
 13. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена від світу поезія. Хроніка 2000. К.: Довіра, 1993. С. 110-147.
 14. Бандера С. Українська національна революція, а не тільки протирежимний резистанс. URL: <https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1950.bandera.php>.
 15. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / наук. ред. П.П. Гай-Нижник. К.: Леся, 2016. 586 с.

Volyanuk T. Political Consciousness and Culture as the Factors of the Modern Ukrainian State Image Formation

The article reveals the image of the State as a social and psychological phenomenon resulting from the reflection of the essential characteristics of the State, as well as the principles and peculiarities of its functioning in the public political consciousness, expressed as a dynamic system of values, perceptions, beliefs, attitudes, expectations, and assessments determined by a combination of exogenous and endogenous factors. The author substantiates the thesis that the level and peculiarities of political consciousness and culture of the population and/or citizens, along with their needs and expectations, are decisive in shaping the image of the State. At the same time, political consciousness is defined as the subject's perception of that part of reality which is related to politics. The author emphasizes the role of group, specialized and public political consciousness in shaping the image of the state.

It is stated that political ideology aims to disseminate and promote the image of the state. The real "significance" of political ideology depends on the degree of its influence on public consciousness, which is carried out through the implementation of its main functions: orientation, mobilization, integration, depreciation, as well as expression and protection of the interests of a particular social group.

The author emphasizes the role of the mentality of the Ukrainian nation in shaping the image of the State. On the basis of scientific works, the following features are distinguished: introversion of higher mental functions in the perception of reality; cordocentricity; predominance of emotional and sensual over the will and the intellect, predominance of the moral being over the intellectual one with regard to the existential meaning; anarchic individualism and minority.

While studying the influence of the national idea as a national dream that mobilizes all components of the nation to move into the future, we come to the conclusion that the image of the Ukrainian state as a product of the Ukrainian national idea developed from the "Slavic federation" through the "gaining" and "restoration" of Ukrainian independence to the eradication of the Russian empire as a source of "evil" and of all the troubles associated with it.

Basing on the analysis of today's realities, the article outlines the factors that, in the author's opinion, will shape the image of the upcoming Ukraine.

Key words: *image of the state, image formation, political consciousness, public consciousness, political culture, national idea, mentality of the nation.*